

Список використаної літератури

1. Карабин Т. Вплив особливостей спілкування в мережі Internet на процес соціалізації студентської молоді : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05 [Електронний ресурс] / Т. Карабин ; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – К., 2005. – Режим доступу : <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/43938.html>
2. Усенко О. Навчальна активність сучасних студентів як фактор вибору стилю життя [Електронний ресурс] / О. Усенко. – Режим доступу : <http://dspace.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/929/2/%D0%A3%D1%81%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%20%D0%9E%D0%BB%D1%8C%D0%B3%D0%B0.pdf>
3. Почепцов Г. Г. Теорія комунікації / Г. Г. Почепцов. – К. : Вид. центр «Київський університет», 1999. – 308 с.

Статтю подано до редколегії
28.08.2012 р.

УДК 343.1

Б. О. Чупринський – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права і процесу Волинського національного університету імені Лесі Українки

Метапрофесійна спільність формування правової свідомості юриста

Роботу виконано на кафедрі кримінального права і процесу ВНУ ім. Лесі Українки

У статті розглянуто метапрофесійну спільність формування правової свідомості юриста. Проаналізовано структуру правосвідомості. Розкрито особливості правосвідомості сучасного українського суспільства.

Ключові слова: право, правосвідомість, правова реальність, правові знання, правова ідеологія, правова психологія.

Чупринский Б. А. Метапрофессиональная общность формирования правового сознания юриста. В статье рассмотрена метапрофессиональная общность формирования правового сознания юриста. Проанализирована структура правосознания. Отображены особенности правосознания современного украинского общества.

Ключевые слова: право, правосознание, правовая реальность, правовые знания, правовая идеология, правовая психология.

Chuprinsky B. A. Metaproffesionalnaya General Unity Formation Legal Consciousness of a Lawyer. The article describes the formation of legal consciousness of a community lawyer. It analyzed the structure of justice and shows a particular legal consciousness of the modern Ukrainian society.

Key words: law, justice, legal reality, legal knowledge, legal ideology, legal psychology.

Постановка наукової проблеми та її значення. Право є невід'ємною частиною життя, і тому в суспільстві, соціальних групах, які його складають, в особистостей виникає реакція на право, його форми, прояви, що втілюються в правосвідомості та поведінці його членів [7, 175]. Загалом правосвідомість – це право в тому вигляді, в якому воно відображається у свідомості людини, специфічна форма суспільної свідомості, система понять, переконань, поглядів, уявлень, почуттів і дій із приводу чинного або бажаного права. Отже, у рамках цього підходу правосвідомість є ідейним вираженням об'єктивних суспільних відносин, які, зі свого боку, відображають домінуючі в суспільстві економічні й соціальні відносини. Право впливає на формування правосвідомості, а правосвідомість реалізується в праві та правосудді. Натомість Е. Климов дотримується думки, що право, особливо його дія, завжди породжує суб'єктивну реакцію щодо правових норм. Воно формується, виникає, а також реалізується лише через волю і свідомість людей. Реакція громадян на право може бути позитивною або негативною, але в усіх випадках люди суб'єктивно реагують на чинне право, певним чином уявляють собі бажане право. Суб'єктивне ставлення людей до правових явищ визначається поняттям правосвідомості [5, 276].

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Багато філософів дотримуються думки, що правова свідомість є вираженням смислового аспекту правової реальності. Здебільшого робиться акцент на визначення правосвідомості як сукупності поглядів, ідей, які виражають ставлення людей, соціальних груп, класів до права, законності, правосуддя, їхнє уявлення про те, що є правомірним і що не є правомірним. Так, на думку О. Спіркіна, правосвідомість – це уявлення і поняття, що виражають ставлення людей до чинного права, знання міри в поведінці людей з погляду права й обов'язків; це правові теорії, правова ідеологія тощо [9, 521]. Окрім того, правосвідомість розглядають як вид (форму) суспільної свідомості, що криє в собі сукупність поглядів, почуттів, емоцій, ідей, теорій і компетенцій, а також уявлень та настанов, які характеризують ставлення людини, суспільних груп і суспільства загалом до чинного чи бажаного права, форм та методів правового регулювання. Водночас більшість правознавців схиляються до думки, що правосвідомість – це сукупність правових уявлень, почуттів, переконань, оцінок, що виражають суб'єктивне ставлення індивідів, соціальних груп, суспільства загалом до чинного або бажаного права, інших правових явищ, до поведінки людей у сфері правового регулювання [8, 155].

Мета дослідження – визначити метапрофесійну спільність формування професійної свідомості юриста.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Правосвідомість – особливий елемент дійсності. Головна риса, яка притаманна правосвідомості та ставить її на особливе місце серед усіх інших явищ правової дійсності, полягає в тому, що вона, так би мовити, «чиста», хоча й специфічна (за предметом і деякими іншими особливостями) форма суспільної свідомості. Правосвідомість в такому разі, на думку Ю. Ветютнева, перебуває в безпосередній (а не лінійній) взаємодії з іншими формами суспільної свідомості – моральною, політичною, філософською та іншими й наділена всіма якостями та характеристиками, властивими суспільній свідомості як такій [2, 42].

Донедавна у правосвідомості громадян домінували переконання про закон як про правила, які не потрібно порушувати. Сьогодні серед різних категорій населення відбувається повільна зміна переконань про право. Розуміння закону як імперативу доповнюється усвідомленням того, що право і закон – це регулятор значної кількості відносин у суспільстві: між верствами, групами, організаціями, конкретними індивідами в різних сферах життєдіяльності. Як наслідок – починає формуватися інша модель правосвідомості та правової поведінки.

Правові знання, інформованість про норми різних галузей права, про діяльність законодавчих та правоохоронних органів становлять лише один елемент правосвідомості, на основі якої не можна дати повної характеристики правосвідомості будь-якої соціальної верстви, групи, окремого індивіда. Крім указаних знань, правосвідомість включає ставлення до різних правових явищ: до права загалом, його принципів, ідей, вимог конкретних норм права, діяльності законодавчих і правоохоронних органів, законності тощо. Певне ставлення до права й закону входить у мотивацію правової поведінки людини.

Особливість сучасної правосвідомості українського суспільства полягає в парадоксі між правовим нігілізмом, відторгненням від права як регулятора відносин, несприйняттям права і престижністю юридичних професій, про що свідчать високі конкурси в юридичних вузах. Право ще не переросло в одну з першочергових наукових цінностей, необхідних для повсякденного життя, вплетених у тканину правосвідомості та поведінки груп, окремих особистостей, але воно набуло значення важливого чинника соціальної мобільності [7, 143].

Перехідний період у розвитку суспільства зумовив потребу правового регулювання всієї системи соціальних відносин, яку можна задовольнити за наявності спеціальних груп людей, які володіють ґрунтовними професійними юридичними знаннями. Водночас правосвідомість зумовлена соціально-економічним устроєм конкретного суспільства та рівнем розвитку його загальної культури.

Більшість науковців у правовій свідомості виділяє три рівні: повсякденний, спеціалізований (професійний) і науковий.

Повсякденна правосвідомість органічно пов'язана з безпосередньою повсякденною практикою реалізації права, емпіричним досвідом людей. Тому повсякденну правосвідомість можна уявити як переважний рівень масової правосвідомості, який складається з досвідом трудової, суспільної та інших видів суспільної діяльності, що успадковується поколіннями, тому що вона набуває правової

форми і пов'язана з дією правових норм. Масова правосвідомість охоплює зазвичай традиції, прості норми моралі, уявлення про оточуючу дійсність, які так чи інакше пов'язані з правовими явищами. Науково-теоретичний рівень правової правосвідомості – наслідок діяльності вчених, професійних правознавців. Їхні погляди виражаються в наукових поняттях, правових ідеях, теоріях, які відпрацьовано в процесі спілкування, вивчення, порівняння багатовікової і сучасної юридичної практики та теорії. Теоретичний рівень правосвідомості охоплює систематизоване наукове знання про сутність права, його походження, різновиди, законність і правопорядок, про юридичну відповідальність, правову державу. Теоретична правосвідомість раціоналізована, побудована на логічній аргументації, це порівняно не суперечлива система поглядів, спрямована на розуміння сутності правових явищ. Вона має найбільш строгі й точні форми виявлення результатів своєї діяльності, вирішує завдання відображення, спираючись на чітку систему наукових понять, суджень, умовиводів, науково-теоретичних доказів.

Предметна діяльність суб'єктів у певній галузі правового регулювання під час розгляду юридичних справ, підготовки індивідуально-владних приписів потребує спеціалізованого (професійного) рівня правосвідомості, за допомогою якого пізнають та оцінюють правові явища для їх практичного використання в процесі правозастосовної діяльності. Спеціалізована правосвідомість формується на основі спеціалізованої правової освіти та виховання, юридичної науки в осіб і соціальних груп, які професійно займаються правозастосовною чи правоохоронною діяльністю.

У такому випадку професійна правосвідомість становить систему спеціалізованих правових знань, умінь, навиків, переконань, почуттів, які дають змогу здійснювати предметну правозастосовну діяльність. Відповідно, професійна правосвідомість, що формується в юридичній практиці, за своїм змістом є правосвідомістю більш глибокого порядку, ніж повсякденні уявлення про правові норми й розуміння їх членами суспільства. Вона відображає рівень групової та індивідуальної правосвідомості юристів-професіоналів, які здійснюють правозастосовну діяльність. Оскільки остання має науково обґрунтований характер, то в елементному складі професійної правосвідомості певною мірою відкриваються компоненти теоретичної правосвідомості.

Чимало дослідників дотримуються думки, що правосвідомість має структуру, яка містить правову ідеологію та правову психологію. Правова ідеологія формується у процесі виявлення теоретичного усвідомлення, координації й узгодження різних суспільних інтересів через досягнення соціального компромісу [11, 70]. У цьому випадку правова ідеологія містить значний моральний потенціал, під яким розуміють пріоритет прав і свобод особистості, розподіл влад, політичний плюралізм, високу роль суду як політичного антиподу командно-бюрократичного управління та інші цінності демократії.

Усе це властиве для справді демократичного суспільства з розвинутою загальною і правовою культурою [6, 421–429]. Правова ідеологія обґрунтовує й оцінює наявні та ті правові відносини, які виникають, законність і правопорядок. «Правапорядок, – зазначає І. Ільїн, – складається з того, що кожен із нас визнається живим, особисто керуючим духовним центром, особистістю, яка має вільну правосвідомість і покликана зберігати, виховувати та зміцнювати в собі цю правосвідомість і цю свободу. В основі будь-якого права та правопорядку і будь-якої прийнятної державної форми закладено духовне начало: людина покликана до самостійного вибору тих предметів, яким вона слугує» [4, 51–70].

Правова ідеологія, на думку В. Темченко, є найбільш безпосереднім відображенням життєвих стосунків членів суспільства в його соціальній, політичній та етичній багатоманітності. У структурі правосвідомості правова ідеологія взаємодіє з правовою психологією, що охоплює сукупність правових уявлень, бажань, почуттів, настроїв, характерних для конкретної соціальної групи або суспільства загалом [10, 34–40].

Правова психологія, як зауважує В. Васильєв, виступає як компонент психології та суспільної свідомості, формується стихійно на основі емпіричного, безпосереднього відображення суб'єктами правових відносин, правової поведінки у вигляді суспільних думок, переживань, почуттів, емоцій, оцінок і має певну структуру [1, 88].

Правова психологія допомагає орієнтуватися в мотивах людських вчинків, розуміти причини правомірної та протиправної поведінки. Висновки правової психології допомагають виховувати людину в дусі поваги до закону, хоча пов'язана з правосвідомістю правова психологія має самостійне

значення як окреме правове явище. Отже, правосвідомість виступає як необхідна ідеологічна передумова виникнення й розвитку демократичного права.

Правосвідомість відрізняється від інших сфер суспільної свідомості своїми гносеологічними, аксіологічними і праксеологічними компонентами. Відповідно, можна говорити про три функції правосвідомості: пізнавальну, оцінювальну, регулятивну. Пізнавальній діяльності відповідає певна сума юридичних знань, або правова підготовка, яка не вичерпується формальними юридичними знаннями. Рівень правових знань і вміння застосовувати їх на практиці піддаються імперичній перевірці з певним ступенем вірогідності. Пізнаючи правову дійсність, люди не залишаються байдужими до отриманих знань, – виникає інтелектуально-емоційне утворення, психічне ставлення до об'єктів правового пізнання і правової практичної діяльності, що виявляється в оцінці, тобто у визнанні цінності чого-небудь і погляду індивіда, групи чи суспільства.

Правова орієнтація – сукупність правових настанов індивіда чи спільноти, що безпосередньо формує внутрішній план, програму діяльності в юридично значущих ситуаціях. Отже, регулятивна функція правосвідомості здійснюється через правові настанови й орієнтації, що синтезують у собі всі інші джерела правової активності.

Більшість дослідників, зокрема В. Темченко, аналізуючи явища правосвідомості, вказують на пізнавальну (когнітивну), емоційну та мотиваційно-вольову форми «діяльності» свідомості [10, 28]. Такий підхід сформувався і в теорії права. Тому до структурних компонентів правосвідомості відносять: 1) правові погляди, ідеї, почуття щодо чинного права та правопорядку (знання права); 2) ставлення до права й правопорядку, правові переконання, оцінки права, правопорядку; 3) правові ідеали, уявлення про бажане право і правопорядок; 4) правові установки. При цьому потрібно враховувати, що правові переживання, почуття, знання, установки стосуються не тільки позитивного (юридичного) права, а й права звичаєвого та природного.

У цій структурі доцільно окремо виділити термін «почуття права» та більш докладно його з'ясувати. Почуття права людиною – це і природне почуття духовно-правової гідності, і правової автономії, і взаємне визнання, і воля до права та його принципів. Іншими словами, ці почуття можна визначити як почуття певних взаємних прав та обов'язків між людьми на основі почуття справедливості і необхідності природної рівноваги людини в суспільстві й суспільства у світі матеріального [10, 68]. Почуття права – це почуття особи щодо природного, об'єктивно зумовленого порядку речей, процесів, станів, закономірностей існування та розвитку матеріального світу і суспільства. На цьому, наприклад, ґрунтується дія принципу права: усе, що не заборонено – те дозволено. Реалізація вказаного принципу, безумовно, передбачає в кожному конкретному випадку спочатку виникнення у свідомості людини певної моделі правової ідеї, а потім і встановлення прав та обов'язків між суб'єктами відносин. Проте ідея не є самим почуттям, а відображає суб'єктивно-інтелектуальний нормативний зміст і сутність правових почуттів людини в конкретному випадку.

На значення та дію почуття права звертає увагу Європейська комісія та Європейський суд із прав людини. Скажімо, Комісія визнала неприйнятними заяви двох членів однієї з політичних партій Нідерландів, у яких обстоювалося право на свободу висловлення поглядів за ст. 10 Європейської конвенції з прав людини, у зв'язку з тим, що ці погляди обстоювали необхідність видворення з країни всіх небілих робітників-мігрантів. У своєму рішенні Комісія зазначила, що використання Конвенції не повинно суперечити духу й букві самої Конвенції [3, 87–88]. Дух права – це природні закономірності, а здатність відчувати ці закономірності виявляє правові почуття.

Важливість правових почуттів і їх відокремленість у структурі правосвідомості можна проілюструвати також на особливостях механізму дії окремих принципів права. Так, Т. Хартлі, розглядаючи загальні принципи права Європейського Союзу, особливу увагу приділив принципу законних сподівань (*legitimate expectations*). Цей принцип передбачає, що суб'єкти підприємницької діяльності можуть мати законні сподівання, наприклад, у випадку падіння курсу валюти, що компетентні органи влади якнайшвидше приймуть заходи з метою ліквідації ситуації, яка дає можливість використовувати цю обставину для спекулятивного збагачення [12, 158–161]. Тобто підприємці повинні утримуватися від дій, що порушують сам дух, сутність, принципи права. У випадку порушення цього принципу державною владою кожен може звернутися в суд і вимагати відміни положень нормативно-правового акта, що порушили законні сподівання громадян.

Загалом вважають, що термін «законні інтереси особи» лежить у межах правового принципу «законних сподівань». Дія цього принципу ґрунтується на індивідуальному природному почутті права, яке є невід'ємною правоз'ясовуючою та нормотворчою складовою частиною правосвідомості. Тобто особливості сучасного тлумачення структури правосвідомості доводять плідні використання широкого набору оцінювальних складників з усіх сфер, що є виявом його аксіологічної функції. Це оцінки правового характеру, правові судження та ідеї, традиції й звички, які в певній формі (гіпотетичній, імперативній, бажаній тощо) містять указівки на існуючі, можливі й необхідні правові межі. У правосвідомості чітко виявляється оцінювально-моральний аспект, і саме тому воля здатна критично оцінювати чинну систему права на її відповідність суспільним потребам.

Отже, однією з передумов щодо формування правової держави є високий професіоналізм юриста. Сформований професіоналізм юриста значною мірою впливає на процес правотворчості, правозастосування, правосуддя, правоохорони. Водночас слід наголосити, що відповідний рівень професіоналізму може формуватися одночасно зі становленням правового суспільства.

Враховуючи, що на правосвідомість юриста впливають різні чинники – і об'єктивні, і суб'єктивні, її рівень залежить від професійних факторів, від стану законності в державі та цивілізованого правопорядку. Це означає, що правосвідомість юриста повинна мати професійний характер (а не буденний), що є складовим елементом усієї правової системи держави. Тобто професійна правосвідомість має пріоритетний вплив на юридичну діяльність, спрямований на пізнання правових явищ та розуміння їхньої сутності.

Висновки. Професійна правосвідомість є структурним елементом суспільної правосвідомості. Суспільну правосвідомість можна поділити на професійну й непрофесійну, а спеціалізовану – за професійною ознакою: судовий медик, судовий експерт, викладач права, журналіст із правової тематики та ін. Водночас, коли йдеться про правосвідомість юриста, то необхідно враховувати його професійну спеціалізацію. Отже, для різних юридичних спеціальностей правосвідомість є різною, вона відзначається індивідуальністю й неповторністю.

Список використаної літератури

1. Васильев В. Л. Юридическая психология : [учебник] / В. Л. Васильев. – СПб. : Питер, 2005. – 655 с.
2. Ветютнев Ю. Ю. Государственно-правовые закономерности: введение в теорию / Ю. Ю. Ветютнев. – Элиста : Джангар, 2006. – 204 с.
3. Гом'єн Д. Короткий путівник Європейською конвенцією з прав людини / Донна Гом'єн ; [пер. з англ. Т. Іваненко та О. Павличенка]. – Львів : Кальварія, 2000. – 182 с.
4. Ильин И. А. О сущности правосознания / И. А. Ильин. – М. : Рарог, 1993. – 235 с.
5. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения / Е. А. Климов. – Ростов н/Д : Феникс, 1996. – 512 с.
6. Основы демократії : [антологія] / упоряд. О. Проценко. – К. : Смолоскип, 2005. – 1108 с.
7. Соціологія права : [навч. посіб.] / за ред. О. М. Джужи. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 288 с.
8. Соціологія права : [підручник] / за ред. Н. П. Осипової. – К. : Юрінком-Інтер, 2003. – 336 с.
9. Спиркин А. Г. Философия : [учебник] / А. Г. Спиркин. – М. : Гардарика, 2006. – 736 с.
10. Темченко В. І. Формування професійної правосвідомості співробітників міліції (проблеми теорії і практики) / В. І. Темченко. – К. : Авангард, 2001. – 188 с.
11. Теория государства и права : [учебник] / под ред. В. М. Корельского, В. Д. Перевалова. – М. : ИНФРА-М, 2003. – 616 с.
12. Хартли Т. К. Основы права Европейского сообщества / Т. К. Хартли. – М. : Юнити-Дана, 1998. – 703 с.

Статтю подано до редколегії
23.08.2012 р.